

Tarih İncelemeleri Dergisi
Cilt/Volume XX, Sayı/Number 1
Temmuz/July 2005, 167-169.

Daniel Martin VARISCO, Medieval Agriculture and Islamic Science: The Almanac of a Yemeni Sultan, Publications on the Near East University of Washington No: 6, Seattle and London 1994, 350 sayfa, 2 harita.

Hâlen New York Hofstra Üniversitesinde Antropoloji Profesörü ve merkezi Washington D.C.'de bulunan Amerikan Yemen Enstitüsü'nün yayın organı Yemeni Update Bülteninin şef editörü olan, bütün akademik kariyerini İslâmî Yemen'in tarihi ve kültürü üzerine yapan Daniel Martin Varisco'nun bu eseri, XIII-XV. asırlar arasında Yemen'de kurulmuş Türkmen asıllı Resuloğulları (Arapça ifadesi ile Ben-u Resul veya Resuli) Devleti Sultanlarından Melik'ül Eşref Ömer bin Yusuf'un (ölümü 1296) yazdığı *Kitab'it Tebsira fil ilm'in nucum* adlı Arapça astronomi kitabının otuzikinci bölümü olan bir takvimin (almanak) incelenmesidir. Kitabın takdimi, Yemen üzerine araştırmaları ile tanınan ve Cambridge Üniversitesi'nde Arap Dili Emeritus Profesörü olan ünlü İngiliz bilim adamı R. Bertran Serjeant (1915-1994) tarafından kaleme alınmıştır. Varisco'nun bu eseri iki ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın girişinde Ortaçağ Yemeni'ne ait bir harita bulunmaktadır. Bu haritada yazar, ortaçağda Yemen'in belli başlı yerleşim merkezlerini göstermektedir.

Bu bölümde ayrıca Yemen'in kısa bir tarihi ve tarım yapısı ve gelenekleri üzerine bilgiler verilmekte, bunu ziraî amaçlı takvim yazılması geleneği üzerine bilgiler takip etmekte ve sonunda eserin yazarı olan Resuli Meliki Eşref Ömer bin Yusuf'un hayatı ve eserleri hakkında bilgiler takip etmektedir. Yemen'de ziraî takvim yazma geleneğinin Osmanlı hâkimiyeti süresince ve halen de devam etmekte olduğunu kaydeden Dr. Varisco, en son hazırlanan takvimin 1960 tarihini taşıdığını ve Yemen Tarım Bakanlığı tarafından yayımlandığını ifade etmektedir.

Birinci ana bölüm Almanak (Takvim) ve onun orijinal Arapça metni (s. 41-60) ile İngilizce tercümesidir (s. 23-40). Söz konusu bu takvim, hâlen Ortodoks Kiliseleri tarafından kullanılan ve bizim de Rumi Takvim diye bildiğimiz güneş yılı esaslı Bizans takvimidir. Bu takvimin günleri halen dünyada resmen kullanılan Gregorien güneş takvimine göre yaklaşık bir hafta daha erkendir. Kitabın ikinci ana bölümü erken İslâmî ve yazarın yaşadığı dönem Ortaçağ bilim metinleri ışığında takvim ana metnin detaylı bir şekilde incelenmesidir.

İkinci ana bölüm 1- Takvimler, 2- Astronomi, 3- Meteoroloji, 4- Çevre, 5- Tarım, 6- Sağlık, Mizaç ve Cinsel Hayat, 7- Denizcilik Bilimi olmak üzere yedi alt başlıktan oluşmaktadır. Takvimler kısmı da (s. 63-80) Julian Takvimi, Yemen Himyeri Takvimine Dair Ay İsimleri, İslâmî ay takvimi, Pers ve Denizcilik takvimi, dinî takvimler (Hıristiyan, Pers ve Yahudi kutsal günleri) alt başlıklarından oluşmaktadır. Melik'ül Eşref almanakta vermiş olduğu takvimde, ayları takvimde ve Yemen'de kullanılan adlarıyla sırasıyla şöyle vermektedir: Ekim (Teşrin-i Evvel, Zu Sarab), Kasım (Teşrin-i Sâni, Zu Mühle), Aralık (Kanun-u Evvel, Zü'l Al), Ocak (Kanun-u Sâni, Zü Dav), Şubat (Şubat, Zü Hilâl), Mart (Adhar, Zü Ma'un), Nisan (Nisan, Zu Saba), Mayıs (Ayar,

Yeni Yayınlar

Zü Mebker), Haziran (Haziran, Zü Kayz), Temmuz (Temmuz, Zü Mezra), Ağustos (Ab, Zü Haraf), Eylül (Eylül, Zü Allān).

Astronomi bölümü (s. 81-104) Zodyak ve mevsimler, güneşin ve ayın devreleri, Yıldızlar gibi alt başlıklara sahiptir. Dr. Varisco bu eserin 85. sayfasında çeşitli astronomik kaynaklara ve incelenen Almanak'a göre dört mevsimin başlangıç ve bitiş tarihlerini vermektedir.

Kitabın Meteoroloji bölümü (s. 105-127) ise Yağmur Periyotları, Rüzgârlar, Sıcaklık ve Özel Mevsim Periyotları kısımlarını kapsamaktadır. Yazar ayrıca, Almanakta adı geçen avşif, azyab, bevarih, dimani, cenub, hamsin, levakih, miram veya meram, saba, semum veya semaim, şamal, şarkiye ve tirmah olmak üzere on üç adet rüzgar tipine dair önemli bilgiler vermektedir (s. 111-117).

Çevre bölümü (s. 128-138) Toprak ve Su Kaynakları, Hayvanlar (Yemen'e özgü Hühüd kuşu, sürüngenler, ipekböceği, tavuk, karınca, arı, deve ve at gibi hayvanlar da anlatılmıştır) ile Bitkiler alt başlıklarına sahiptir.

Esere adını da veren Tarım bölümü ise (s. 156-201) arasında olup, genel bir giriş ile başlamaktadır. Burada yazar, Resuli Devleti'nin genel vergi sistemi üzerine temel bilgiler vermiş olup, özellikle devletin ilk altı hükümdarının tarımsal faaliyetleri, tarım-diplomasi ilişkilerine dair dikkat çekici örneğin 1417/18 yılında ünlü Çinli Müslüman amiral ve kâşif Ze Heng'in Yemen ziyareti ve sultana çeşitli egzotik bitkileri hediye olarak getirmesi gibi bazı anekdotları kaydetmiştir. Ziraat Çevrim (mevsimler boyunca yapılan tarımsal faaliyetler) ile Tahıllar bölümünde Yemen'de yetiştirilen sorgum, buğday, arpa, pirinç, şeker kamışı arasında özellikle buğday ve arpa çeşitlerine dair oldukça geniş bilgiler verilmiştir (s. 175-179). Meyveler-sebzeler, baklagiller ve kültüre alınmış bitkiler (elma, zeytin, kavun, bakla, armut, şeftali, muz, ayva, susam, incir, hurma vs.) s. 196-198'de anlatılmaktadır. Aromatik Çiçekler ve Otlar (yasemin, mercis, haşhaş, gül vs.), Lifli bitkiler (pamuk, keten).

Kitabın Sağlık, Mizaç ve Cinsellik adını taşıyan altıncı bölümü ise (s. 203-214) Mizaç sistemi, Hastalıklar ve Tedavileri, Koruyucu Diyet, Cinsel Hayat alt başlıklarından meydana gelmektedir. Ayrıca aylara göre koruyucu diyetle ilişkin tablo şeklinde geniş bir bilgi verilmektedir (s. 208-211).

Kitabın son bölümü Denizcilik adını taşımakta olup (s. 215-220) Genel bilgiler, Aden Limanı, Gemi ile Yolculuk Mevsimleri alt başlıklarından oluşmaktadır. Ayrıca bu bölümde o dönem deniz yolculuklarına ait bir harita da mevcuttur. Yine bu kısımda pusulanın denizcilikteki ilk uygulamalarına dair bazı önemli bilgiler de verilmektedir (s. 216-218).

Kitabın son kısımlarını Notlar (s. 232-256), Kaynaklar (s. 257-301), Almanakta geçen yer ve kişi adları (s. 302-311), Arapça terimler indeksi (s. 312-318), Genel İndeks (s. 319-349) oluşturmaktadır.

Bu eser, ortaçağ İslâm biliminde tarım bilimini ve buna bağlı diğer bilimlerdeki (özellikle tarım ile astronomi, çevre bilimleri ve meteoroloji arasındaki) önemli ilişkileri bilim tarihi bakımından anlaşılabilir bir dil ile ve güzel bir şekilde, bütün genel ve özel referansları ile birlikte âdeta bir el kitabı olarak anlatılmaktadır. Ziraat İlimleri Tarihi konusunda son yıllarda yapılmış en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilecek olan bu eserin, bu konudaki sınırlı

Yeni Yayınlar

araştırmalara büyük bir bilimsel katkı sağladığı kuşkusuzdur. Ayrıca Türk asıllı Resuli sultanlarının gerçekleştirdikleri bu bilimsel aktiviteler, özellikle Bağdat'ın Moğollar tarafından tahribinden (1258) ve sonrasında İslâm dünyasında Türk hâkimiyetinin şekillenmesi ile fen bilimleri alanında büyük bir duraklama ve gerilemenin olduğu şeklindeki düşüncenin çok daha ciddi bir şekilde sorgulanması gerektiğini göstermektedir.

Antropolog Dr. Daniel Martin Varisco'nun bu eseri ve Resuliler üzerine yaptığı diğer bilimsel çalışmalar bu açıdan da son derece önemli görülmelidir. Ülkemizde son yıllarda önemli mesafeler alan Bilim Tarihi çalışmaları bakımından da, biz Türklerin yaklaşık yedi yüzyıl hâkim olduğu kadim Arap yurdu Yemen'de böylesi önemli bir bilim adamı hanedanı yetiştirmiş olmamız bu konuya daha bir dikkatle eğilmemiz gerektiğini açıkça göstermektedir. Bu arada ülkemiz için Bilim Tarihi çalışmaları arasında en zayıf alanın da Tarım Bilimleri Tarihi çalışmaları olduğu maalesef bir gerçektir. Bu bakımdan Dr. D. Martin Varisco'nun İslâmî dönem Yemen'inin Ziraat Tarihi konusundaki yaptığı bu çalışmanın Tarım Bilimleri Tarihi konusundaki mevcut büyük bir bilgi eksikliğini giderdiğini de ifade etmek gerekir. Bu kitap sadece İslâmî Bilim Tarihi üzerine çalışacak olanlar için değil, genel olarak tarım ve ekonomi, tıp, biyoloji ve teknoloji tarihi çalışanlar ve ayrıca Yemen'deki bilim ve teknolojinin, âdetlerin ve sosyal yaşantının ve az da olsa tarihinin öğrenilmesi açısından antropolog, sosyolog, tarihçi ve etnologlar ile biyoloji ve tıp tarihçileri için de son derece yararlı ve mükemmel bir eserdir.

Harun DIRAMAN*

-
- Dr., Ziraat Yüksek Mühendisi, Türk Bilim Tarihi Kurumu üyesi. Zeytincilik Araştırma Enstitüsü Bornova-İzmir. harundraman@superposta.com

